

De armoede in België

Y. Saks

Ph. Delhez

Inleiding

In België heerst nog steeds armoede, ondanks het hoogstaand en uitgebreid sociaal en gezinsbeleid van onze gezamenlijke overheden (federale staat, gewesten, lokale overheid). Circa 15% van de bevolking, dat is ongeveer één op zeven, behoort tot de groep met een hoog armoederisico.

In het kader van het nieuwe, in februari bekendgemaakte strategische tienjarenplan, EU2020 genaamd, verdedigt Europa een duurzame groei, die gebaseerd is op kennis en innovatie, maar die ook voor iedereen toegankelijk is. Als leidraad voor dat proces heeft de Commissie vijf meetbare doelstellingen voorgesteld op de volgende terreinen: werkgelegenheid, onderzoek en innovatie, klimaatverandering en energie, onderwijs en, ten slotte, armoedebestrijding. Wat deze laatste betreft, zou het de bedoeling zijn het aantal Europeanen die onder de armoedegrens leven, sterk te verminderen. Over een kwantitatieve doelstelling moet nog een vergelijk worden getroffen.

In het verlengde van het huidig Europees Jaar van de bestrijding van armoede en sociale uitsluiting, wordt getracht via een inclusieve groei de economische, sociale en territoriale cohesie te bevorderen, het grote publiek bewust te maken en de fundamentele rechten van personen die te kampen hebben met armoede en sociale uitsluiting te erkennen, door hun de middelen te verschaffen om waardig te leven en actief deel te nemen aan de maatschappij.

In dat verband leek het nuttig om vanuit een Europees perspectief een beeld te schetsen van de armoede in België. De hier voorgestelde gegevens berusten voornamelijk op het beschikbaar inkomen van de huishoudens,

dat betekent op het inkomen na sociale overdrachten (sociale bijdragen, belastingen en diverse uitkeringen). De twee belangrijkste middelen om de inkomens in België te herverdelen, namelijk het belastingstelsel en de sociale zekerheid, werden reeds behandeld in eerdere publicaties⁽¹⁾. Na een kort overzicht van de inkomensongelijkheid in het eerste deel, worden de indicatoren toegelicht die het meest worden gebruikt om de omvang en de intensiteit ervan te beoordelen, zowel in België en de gewesten als in de andere landen van de EU15, alsook de meest getroffen sociaaleconomische groepen. In het vierde deel wordt de armoede onderzocht aan de hand van longitudinale gegevens. Het laatste deel, ten slotte, bevat de conclusies.

1. Inkomensverdeling

In alle economieën bestaan er inkomensverschillen tussen huishoudens. Een strikt gelijke verdeling van de economische middelen is niet haalbaar. De maatschappij kan daarentegen zorgen voor gelijke kansen, onder meer door allen de mogelijkheid te bieden hun talenten te ontwikkelen en door de nodige prikkels te verschaffen om ze bij de productieve krachten in te schakelen.

Het vraagstuk van de inkomensverdeling is belangrijk in elke maatschappij, en hoewel de meningen over de gewenste inkomensdifferentiatie kunnen verschillen naar gelang van het maatschappelijk model en het tijdperk, vormt het terugschroeven van de armoede altijd een van de doelstellingen van het overheidsoptreden. Om de invloed van de verschillende structurele factoren op basis van de ongelijkheid en de armoede te bestuderen, zijn

(1) Zie onder meer: Van Cauter K. en L. Van Meensel (2006), « Het herverdelende karakter van de belastingen en de sociale bijdragen », NBB, *Economisch Tijdschrift*, tweede kwartaal.

gegevens over het inkomen van personen en huishoudens over de hele verdeling onontbeerlijk. De relatieve inkomens zijn immers een essentieel gegeven om de levensomstandigheden van de individuen te kunnen evalueren, aangezien een individu ter zake zijn eigen situatie beoordeelt door zich te vergelijken met de anderen, ongeacht de opvatting die men heeft over wat in de maatschappij al dan niet « rechtvaardig » is. Armoede en ongelijkheid in het algemeen zijn relatieve begrippen.

De huishoudbudgetenquêtes (HBS: Household Budget Survey) en de enquêtes over de inkomens en de levensomstandigheden (SILC: Statistics on Income and Living Conditions) zijn twee belangrijke bronnen aan de hand waarvan, zowel op Belgisch als op Europees vlak, een beeld kan worden geschetst van de ongelijkheid, de armoede en de sociale uitsluiting.

De inkomensverdeling wordt grafisch weergegeven in de Lorenzcurve, die het cumulatief percentage van de bevolkingsomvang relateert aan het cumulatief percentage van de inkomens. In België bezit het armste deciel van de bevolking amper 3,5% van het beschikbaar inkomen, terwijl het rijkste deciel 22,3% van dat inkomen ontvangt. Bij een strikt uniforme inkomensverdeling zou een bissectrice worden verkregen, waarin elk deciel van de bevolking precies 10% van het beschikbaar inkomen ontvangt. In de omgekeerde situatie, waarbij het volledig

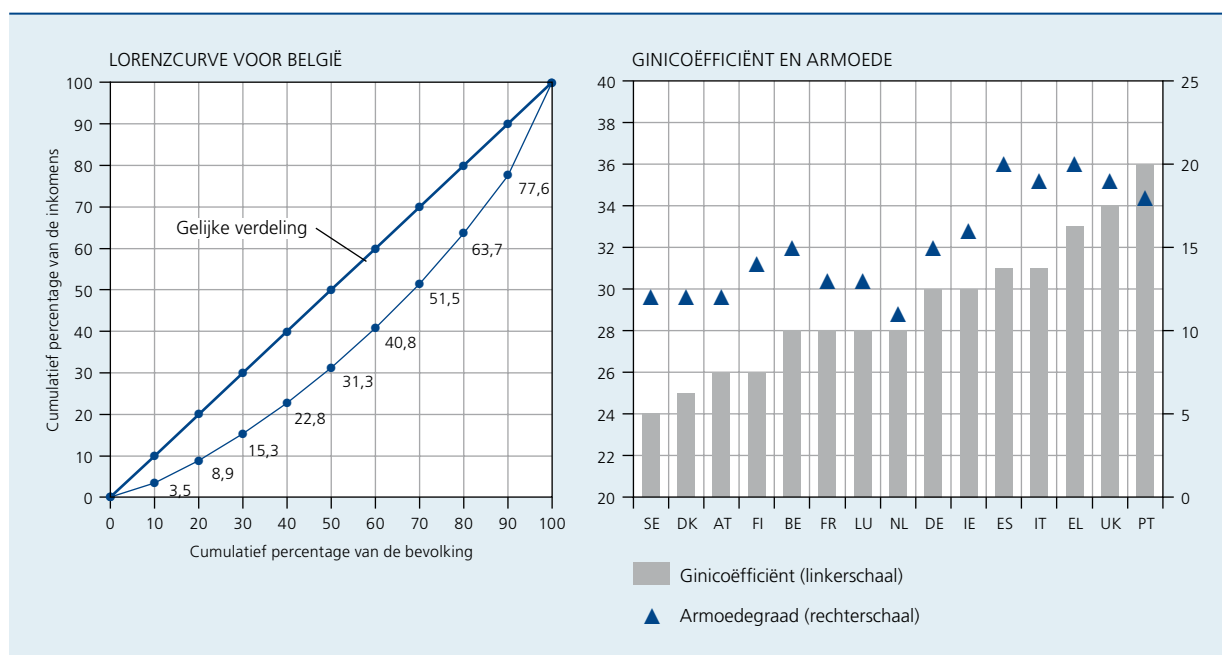
beschikbaar inkomen in handen is van slechts één individu, zou de Lorenzcurve samenvallen met de assen. De ruimte tussen de bissectrice en de Lorenzcurve vormt derhalve een maatstaf van de ongelijkheid in de inkomensverdeling. De bekendste maatstaf, de Ginicoëfficiënt, wordt verkregen door de oppervlakte tussen de Lorenzcurve en de bissectrice te vermenigvuldigen met een factor twee, teneinde ze te standaardiseren tussen de waarde nul voor de uniforme verdeling en 100% voor de volkomen geconcentreerde verdeling.

Met een Ginicoëfficiënt van 28%, vertoont België een verdeling van het beschikbaar inkomen die iets dichterbij de gelijkheid ligt dan de gemiddelde Ginicoëfficiënt van 30% in de EU15-landen. De noordse landen Zweden, Denemarken en Finland geven, samen met Oostenrijk, de meest egalitaire structuren te zien, terwijl de inkomensverdeling duidelijk sterker geconcentreerd is in Griekenland, het Verenigd Koninkrijk en Portugal.

Zoals blijkt uit grafiek 1, bestaat er een zeker verband tussen de mate van inkomensongelijkheid en de armoede, die hier wordt gemeten als het percentage individuen waarvan het equivalent beschikbaar inkomen⁽¹⁾ lager is dan 60% van het mediaan inkomen. Verderop wordt

(1) Het equivalent inkomen of inkomen per consumptie-eenheid wordt gebruikt om de inkomens van huishoudens van uiteenlopende omvang te kunnen vergelijken. De definities van de armoedegrade en het equivalent inkomen worden toegelicht in deel 2.

GRAFIEK 1 INKOMENSVERDELING IN BELGIË EN IN DE EU15, 2008

Bronnen: ADSEI, EC.

meer specifiek aandacht besteed aan de eerste decielen van de inkomensverdeling.

2. Begrippen en maatstaven in verband met armoede

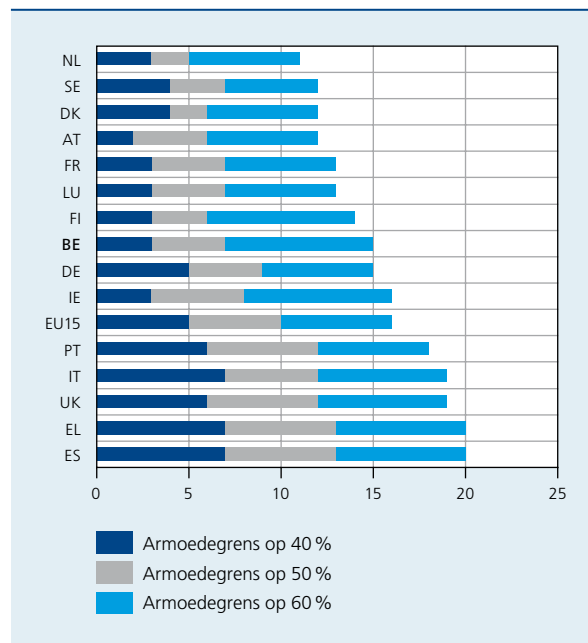
Er bestaan **tal van definities van armoede** die in absolute of in relatieve termen kunnen worden uitgedrukt. In **absolute termen** houdt armoede verband met het begrip materiële nood en bijgevolg wordt de armoedegrens gedefinieerd als het minimale pakket van goederen en diensten dat het individu in staat stelt aan de armoede te ontkomen. Deze definitie is vooral geschikt om de armoede in de ontwikkelingslanden te meten, aangezien in die landen een groot deel van de bevolking enkel overleeft dankzij een absoluut minimum (Ravallion, 1998). Een nadeel van de absolute maatstaf is dat het minimale pakket van goederen en diensten in de verschillende landen moeilijk te vergelijken valt. De twee absolute armoedegraden die de Wereldbank hanteert, zijn de percentages van de bevolking waarvan het dagelijks inkomen respectievelijk lager is dan \$ 1,25 en \$ 2.

De definitie in termen van economisch welzijn beklemtoont het relatieve karakter van armoede. Ze kan worden omschreven als de situatie van een huishouden dat niet over een toereikend inkomen beschikt om op bevredigende wijze deel te nemen aan de maatschappij waarin het leeft⁽¹⁾.

De eenvoudigste en meest praktische manier om de armoedegrens in een land te definiëren, is gebruik te maken van een **percentage van het mediaan inkomen** of van het gemiddeld inkomen. Dat percentage wordt willekeurig bepaald. De onderstaande grafiek geeft de armoedegrens weer, zoals die is gedefinieerd volgens de vaste drempels 40, 50 en 60% van het mediaan inkomen. Zoals kan worden vastgesteld, is de rangschikking van de landen vrijwel gelijk, ongeacht het gehanteerde criterium. Voor een ruimer staal van landen, bijvoorbeeld de landen van de OESO als geheel, blijft die empirische vaststelling gelden: de rangschikkingen van de landen zijn zeer gelijkaardig, ongeacht de gebruikte drempel. Volgens conventie hanteert de Europese Unie een vaste drempel van 60% van het mediaan inkomen.

Het gehanteerde inkomen is een mediaan inkomen per consumptie-eenheid. Het nominaal inkomen van elk huishouden wordt met andere woorden omgezet in een equivalent inkomen, door een wegingssysteem toe te passen⁽²⁾ dat aan elk gezinslid een coëfficiënt toekent, zodat een maatstaf wordt verkregen van het economisch welzijn per persoon.

GRAFIEK 2 RELATIEVE ARMOEDEGRAAD IN DE EU15, 2008

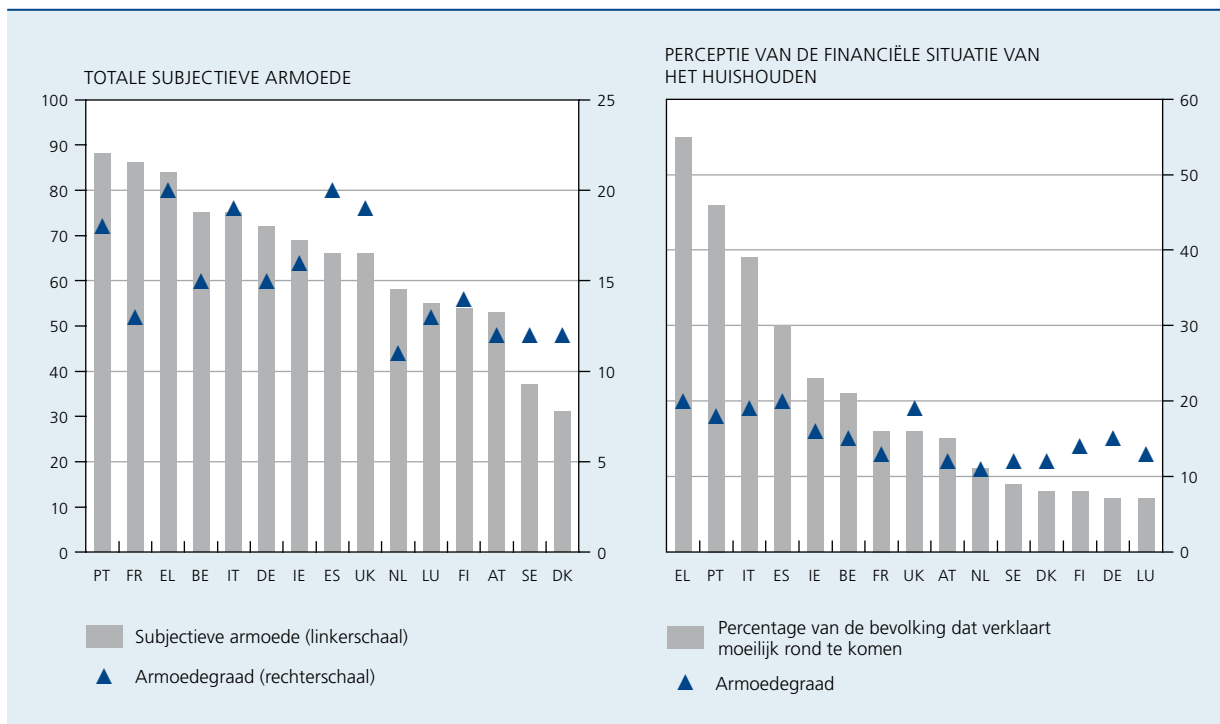
Bron: EC.

De op basis van de SILC berekende indicatoren betreffende de inkomensarmoede zijn niet feilloos. Zo houdt het beschikbaar inkomen geen rekening met het impliciet inkomen in de vorm van een toegerekende huur voor de huishoudens die eigenaar zijn van hun woning. Zo ook worden bepaalde door de Staat gesubsidieerde voordelen (gratis openbaar vervoer voor bepaalde categorieën van personen, thuisverzorging, enz.) niet beschouwd als deel uitmakend van het beschikbaar inkomen. Gelet op de aanzienlijke verschillen ter zake tussen de landen en tussen subgroepen van de bevolking, heeft het niet in aanmerking nemen van deze elementen een invloed op de rangschikking van de landen, vooral voor de bevolking ouder dan 64 jaar (zie de Studiecommissie voor de Vergrijzing (2009) en verder in dit artikel). De verkregen resultaten zijn ook gevoelig voor de keuze van de equivalentieschaal, voor de indicator van de levensstandaard

(1) Galbraith J.K. (1961) geeft de volgende definitie: « Men kan zeggen dat mensen armoe lijden als hun inkomen duidelijk achterstaat bij dat van de omgeving, zelfs als het voldoende is om in leven te blijven. Zij bezitten dan niet wat de gemeenschap als het noodzakelijk minimum voor een fatsoenlijk leven beschouwt; zij kunnen daarom niet helemaal ontkomen aan het oordeel van de gemeenschap dat zij onfatsoenlijk zijn. » in *De economie van de overvloed*, Amsterdam, Arbeiderspers. Deze definitie duidt op de relatieve aard van de armoede en voert het begrip stigmatisatie in, wat gevolgen heeft voor de maatregelen ter bestrijding van armoede.

(2) Via de equivalentieschaal waarbij de inkomens in vergelijkbare eenheden worden omgezet, kan dus het inkomen van huishoudens van uiteenlopende grootte worden vergeleken. Het wegingssysteem dat Eurostat voor de SILC-gegevens hanteert, is de « gewijzigde OESO-schaal », die een gewicht van 1 toekent aan de eerste volwassene, 0,5 aan de overige volwassenen (van 14 jaar of ouder) en 0,3 aan de kinderen (jonger dan 14 jaar). Het inkomen van een koppel met twee kinderen (jonger dan 14 jaar) wordt bijvoorbeeld gedeeld door een coëfficiënt van 2,1 (=1+0,5+0,3+0,3) om het te vergelijken met dat van een alleenstaande.

GRAFIEK 3 SUBJECTIEVE EN INKOMENSARMOEDE

Bronnen : EC (Eurobarometer-enquête oktober 2009), EC (SILC).

(gemiddeld inkomen of mediaan inkomen) en voor het percentage dat in aanmerking wordt genomen om de armoededrempel te bepalen. De drempels van 40 % en 50 % van het mediaan inkomen die tot het midden van de jaren negentig vaak werden vermeld, bezorgden België een gunstiger positie dan de huidige drempel van 60 % die pas officieel werd goedgekeurd na het proces van Laken aan het begin van de jaren 2000.

Een andere manier om een beeld te krijgen van de armoede, berust op een vergelijking van de **levensvoorwaarden** en niet van het beschikbaar inkomen. Het gemis aan goederen en aan het comfort in het gewone leven (behoorlijke huisvesting, vlees bij de maaltijd, auto, televisie,...) als gevolg van ontoereikende financiële middelen kan worden beschouwd als een indicator van armoede. Welke items in aanmerking moeten worden genomen en welk gewicht aan elk daarvan moet worden toegekend, staat nog ter discussie. De correlatie tussen de armoede gebaseerd op materieel gemis en de inkomensarmoede-indicatoren is positief, maar beide maatstaven overlappen elkaar lang niet volledig (Guio, 2009).

Een derde klasse van armoede-indicatoren berust uitsluitend op het **subjectieve oordeel** van de ondervraagde personen. Het percentage personen dat antwoordt dat

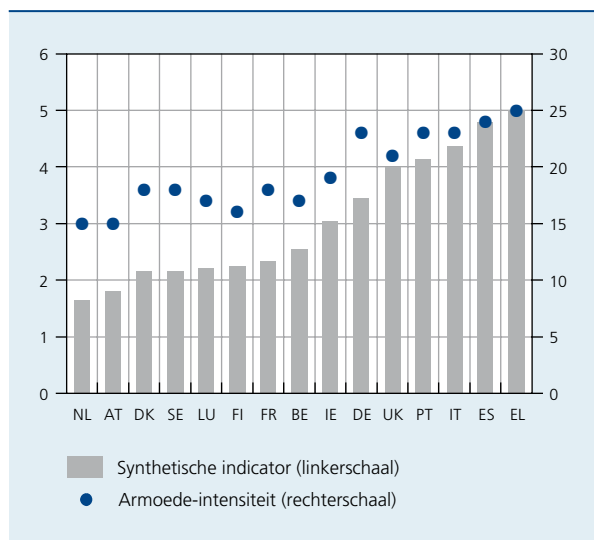
armoede wijdverbreid is in het land, vormt een maatstaf van de totale subjectieve armoede.

Uit de volgende grafiek blijkt dat de subjectieve armoede slechts onvolmaakt gecorreleerd is met de armoedegraad gemeten op basis van de relatieve inkomens. Landen als Spanje of het Verenigd Koninkrijk, waar de inkomensarmoedegraad vanuit een Europees perspectief hoog is, nemen een middenpositie in voor de subjectieve armoede. In België en Frankrijk, daarentegen, is de subjectieve armoede aanzienlijk groter dan de armoede gemeten op basis van de inkomensstatistieken.

In de SILC-enquête wordt de respondent eveneens gevraagd zijn eigen financiële situatie te beoordelen. Het gaat om een ander type van subjectieve perceptie van het armoederisico. De vraag heeft betrekking op de problemen die een huishouden ondervindt om met zijn maandelijks budget rond te komen. Het percentage in de grafiek stemt overeen met de huishoudens « die moeilijk of zeer moeilijk kunnen rondkomen ».

Zoals uitvoerig wordt gestaafd in andere studies (voor een overzicht, zie Desrosiers et al., 2007), is er slechts een gedeeltelijke overlapping tussen de inkomensbenadering van de armoede en de perceptie door de

GRAFIEK 4 INTENSITEIT EN SYNTHETISCHE INDICATOR VAN DE INKOMENSARMOEDE IN DE EU15, 2008

Bron: EC.

huishoudens van hun financiële situatie. De correlatie tussen beide indicatoren is in de SILC-enquête echter vrij hoog. Van de Belgische huishoudens verklaart 21% moeilijkheden te ondervinden om aan het einde van de maand rond te komen, wat overeenstemt met het gemiddelde in de EU15. Sommige landen, zoals het Verenigd Koninkrijk, Duitsland of Finland, laten betere resultaten optekenen voor de subjectieve beoordeling van de huishoudens ten opzichte van de door de inkomensarmoedegrade gemeten situatie. Die vaststelling wijst erop dat de economische middelen niet de enige determinant zijn van het oordeel van de huishoudens over hun financiële situatie. De sociale herkomst van het huishouden en de wijze waarop het zich in de maatschappij integreert (onder meer via de werkgelegenheid) maken deel uit van de criteria waarmee de huishoudens rekening houden om hun financiële situatie te beoordelen. Ze beïnvloeden tevens het relatieve gemak waarmee de behoeftige gezinnen indien nodig een beroep kunnen doen op een netwerk van informele solidariteit (ruil van opvangdiensten voor kinderen, materiële ondersteuning, enz.). De omvang van die informele vormen van solidariteit of van de steun in natura verschillen wellicht van land tot land.

De Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie van de FOD Economie (ADSEI, 2010) merkt trouwens op dat het percentage huishoudens dat moeilijk de eindjes aan elkaar kan knopen, tussen 2007 en 2008 in België aanzienlijk is gestegen, terwijl de armoedegrade

vrijwel onveranderd bleef. Het percentage huishoudens dat verklaart het eerder moeilijk, moeilijk of zeer moeilijk te hebben om met zijn budget rond te komen, is toegenomen van 34% in 2007 tot 44% in 2008. Die verslechtering van de subjectieve financiële situatie van de huishoudens is toe te schrijven aan een toename van de moeilijkheden die niet-arme huishoudens ervaren, terwijl het percentage huishoudens dat aangeeft moeilijk rond te komen, tussen die twee jaren grosso modo constant blijft voor de arme huishoudens.

Hoewel bij het onderzoeken van de realiteit van de armoede de verschillende benaderingen (inkomensarmoede, materieel gemis en subjectieve armoede) elkaar aanvullen, werd besloten in het vervolg van dit artikel enkel te werken met de inkomensarmoede-indicatoren, onder meer omdat deze laatste makkelijker vergelijkbaar zijn tussen de landen en de deelgroepen van de bevolking.

Naast de armoedegrade, die overeenstemt met het percentage personen dat in een land of binnen een bepaalde bevolkingsgroep onder de inkomensarmoedegrens leeft, worden vaak twee andere indicatoren gebruikt. De armoede-intensiteit is een maatstaf van de omvang van de inkomensarmoede bij armen en wordt berekend als het verschil tussen het gemiddelde inkomen van de armen en de armoedegrens, uitgedrukt in procenten van die grens. Een derde indicator van de inkomensarmoede is de synthetische indicator, die zowel de graad als de intensiteit van de inkomensarmoede in aanmerking neemt. België neemt binnen de EU15 een middenpositie in, zowel vanuit het oogpunt van het armoederisico, dat wordt gemeten aan de hand van de armoedegrade, als wat de omvang van dat risico onder de armen betreft.

3. Armoede in de verschillende bevolkingsgroepen

De inkomensarmoede verschilt tussen de landen van de EU, maar ook tussen de bevolkingsgroepen binnen elk land. In België bedraagt de armoedegrade 15% voor de bevolking als geheel, maar deze indicator loopt zeer sterk uiteen als hij wordt opgesplitst naar geslacht, leeftijd, grootte van het huishouden of werkgelegenheidssituatie.

Voor de bevolking op arbeidsleeftijd is de werkgelegenheidssituatie de belangrijkste verklarende variabele voor de verschillen qua armoedegrade tussen de deelgroepen. De volgende tabel geeft de armoedegrade weer voor personen op beroepsleeftijd, in dit geval de 18- tot 64-jarigen, volgens het type van huishouden (met en

TABEL 1 ARMOEDEGRAAD VOLGENS DE SITUATIE OP DE ARBEIDSMARKT EN HET TYPE VAN HUISHOUDEN, 2008⁽¹⁾
(personen van 18 tot 64 jaar)

	Huishoudens met kinderen				Huishoudens zonder kinderen			
	Arbeidsintensiteit ⁽²⁾							
	0	< 0,5	> 0,5	1	0	< 0,5	> 0,5	1
Duitsland	66	31	10	5	50	28	10	5
Oostenrijk	59	25	11	5	27	15	10	3
België	71	42	12	4	34	14	4	3
Denemarken	49	21	8	4	27	29	6	5
Spanje	61	52	24	8	41	27	9	5
Finland	58	42	8	5	39	32	7	4
Frankrijk	67	43	14	5	20	20	6	5
Griekenland	38	48	26	10	30	26	13	9
Ierland	47	35	10	7	45	11	6	3
Italië	63	41	24	5	33	17	6	5
Luxemburg	51	41	18	8	19	22	9	5
Nederland	50	18	9	5	22	17	6	4
Portugal	70	41	27	9	32	23	8	8
Verenigd Koninkrijk	53	50	23	8	40	36	14	5
Zweden	64	34	13	5	28	34	9	6
EU15	60	43	19	6	36	23	9	5

Bron: EC.

(1) 2007 voor Frankrijk. Voorlopige gegevens voor het Verenigd Koninkrijk en de EU15.

(2) De arbeidsintensiteit van het huishouden is de verhouding tussen het aantal maanden waarin de gezinsleden op arbeidsleeftijd gewerkt hebben en het theoretisch maximumaantal werkmaanden binnen het huishouden tijdens het referentiejaar. De categorieën inzake arbeidsintensiteit gaan van 0 (huishouden zonder werk) tot 1 (volledige arbeidsintensiteit).

zonder kinderen), enerzijds, en volgens hun situatie op de arbeidsmarkt, anderzijds. Aan de hand van de SILC-gegevens kan de « arbeidsintensiteit » van het huishouden exact worden bepaald, variërend van 0, wat betekent dat niemand van de gezinsleden op arbeidsleeftijd tijdens het referentiejaar heeft gewerkt, tot 1, wat staat voor een volledige werkgelegenheid voor alle leden op arbeidsleeftijd van het huishouden tijdens het gehele jaar.

In België schommelt de armoedegrade van huishoudens zonder kinderen binnen de bevolking op arbeidsleeftijd tussen 34 en 3 %, afhankelijk van de werkgelegenheids-situatie. Voor huishoudens met kinderen is die marge twee keer zo groot: huishoudens waarvan de arbeidsintensiteit nihil is, laten in België een armoedegrade optekenen van 71 %, het hoogste cijfer van de landen van de EU15. Voor huishoudens met kinderen, waarvan alle gezinsleden op arbeidsleeftijd tijdens het referentiejaar

gewerkt hebben, bedraagt de armoedegrade 4 %, een van de laagste niveaus van de EU15.

Huishoudens waarvan alle leden voltijds werken, laten in alle landen van de EU15 een geringe armoedegrade optekenen, namelijk gemiddeld 5 % voor huishoudens zonder kinderen en 6 % voor huishoudens met kinderen, terwijl de armoedegrade van werkloze huishoudens gemiddeld zes maal hoger ligt, of zelfs ruim negen keer zo hoog voor huishoudens met kinderen. In alle onderzochte landen daalt de armoedegrade nagenoeg stelselmatig met de arbeidsintensiteit van het huishouden.

Uit dit onderzoek blijkt dat werk een cruciale factor is in de strijd tegen armoede, vooral in België, waar de armoedegrade van huishoudens met volledige arbeidsintensiteit het laagste is van alle EU15-landen, zowel bij huishoudens zonder als bij huishoudens met kinderen.

Toch blijven er verschillen tussen de landen, zelfs voor de huishoudens met maximale arbeidsintensiteit, wat aan toont dat werkgelegenheid niet de enige oplossing is om de armoede tegen te gaan, maar dat ook andere factoren een rol spelen. Zo telt de werkende bevolking in sommige Zuid-Europese landen, zoals Griekenland of Portugal, een aanzienlijk aantal armen. Ook in het Verenigd Koninkrijk en Ierland laten huishoudens met een maximale arbeidsintensiteit en kinderen ten laste een significante armoedegrade optekenen.

De andere belangrijke verklaring voor de armoedever schillen binnen de bevolking op arbeidsleeftijd is het type van

huishouden, meer bepaald de grootte en de samenstelling ervan. Zoals blijkt uit de tabel, is de armoedegrade bij 18- tot 64-jarigen nog altijd groter bij huishoudens met kinderen dan bij kinderloze huishoudens. De verschillen zijn vooral uitgesproken bij werkloze huishoudens of huishoudens met een geringe arbeidsintensiteit, terwijl ze kleiner of onbestaande zijn bij huishoudens met een maximale arbeidsintensiteit. Zo beloopt het verschil volgens de gezinslast voor werkloze huishoudens gemiddeld 24 procentpunt in de EU15, 47 procentpunt in Frankrijk, 37 procentpunt in België en 36 procentpunt in Zweden, terwijl het onder meer in Duitsland, Ierland en het Verenigd Koninkrijk kleiner is.

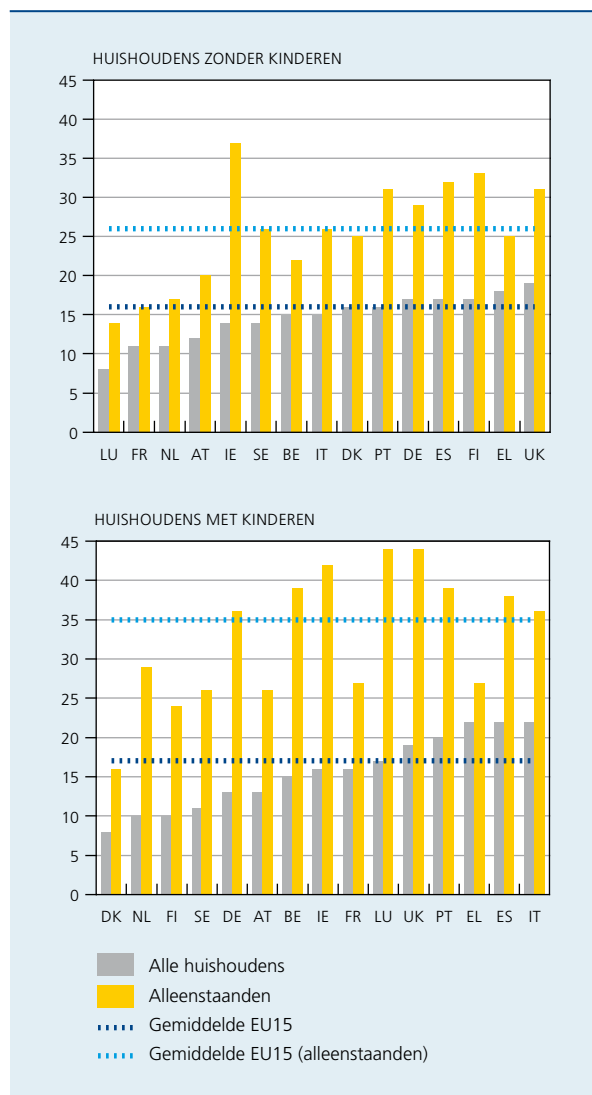
Wordt de situatie van de huishoudens met en zonder kinderen voor het geheel van de bevolking vergeleken door binnen beide groepen een onderscheid te maken voor alleenstaanden (met en zonder gezinslast), dan blijkt dat de gemiddelde armoedegrade in de EU15 vrijwel even hoog is voor huishoudens met en zonder kinderen. In de EU15 beloopt het verschil inzake armoedegrade gemiddeld één procentpunt, terwijl het onbestaande is in België en ongeveer 5 procentpunt bedraagt in Luxemburg, Italië, Frankrijk, Spanje en Griekenland. In de Scandinavische landen, daarentegen, ligt de armoedegrade ietwat hoger bij huishoudens zonder kinderen.

In de twee groepen die in grafiek 5 worden belicht, is het armoederisico bij huishoudens die slechts één volwassene tellen veel groter dan gemiddeld. De armoedegrade bij alleenstaanden in de EU15 is anderhalve keer hoger voor huishoudens zonder kinderen en ruim dubbel zo hoog voor alleenstaande ouders. In België beloopt het armoederisico 39 % voor alleenstaanden met kinderen en 22 % voor alleenstaanden zonder kinderen. Voor alle huishoudens samen, met of zonder kinderen, bedraagt het 15 %.

De SILC-gegevens tonen eveneens aan dat het armoederisico stijgt met het aantal kinderen in het huishouden, vooral voor huishoudens die meer dan twee kinderen ten laste hebben. Het gezinsbeleid in België lijkt relatief efficiënt te zijn, want hoewel het armoederisico 8 procentpunt hoger ligt voor huishoudens met drie kinderen of méér dan voor huishoudens met één kind, bedraagt dit verschil gemiddeld 12 procentpunt in de EU15 en laten het Verenigd Koninkrijk en de Zuid-Europese landen veel grotere verschillen optekenen, van zowat 16 tot 29 procentpunt.

België bevindt zich in de buurt van het Europese gemiddelde wat de opsplitsing van de armoedegrade volgens de belangrijkste leeftijdscategorieën betreft. De kinderarmoede, dat is het armoederisico bij kinderen onder de 16, beloopt in België 17 %, tegen gemiddeld

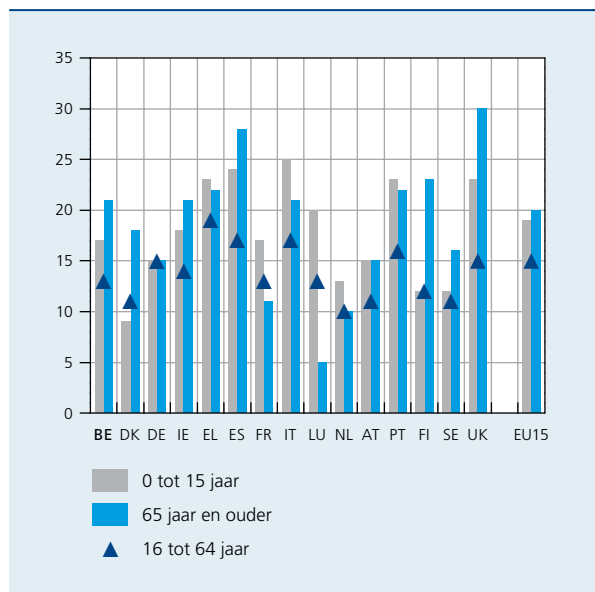
GRAFIEK 5 ARMOEDEGRAAD NAAR TYPE VAN HUISHOUDEN, 2008
(geheel van de bevolking)

Bron: EC.

(1) Voorlopige gegevens voor het Verenigd Koninkrijk en de EU15.

GRAFIEK 6 ARMOEDEGRAAD NAAR LEEFTIJDSCATEGORIE, 2008

Bron: EC.

19% in de EU15. In alle landen, met uitzondering van Denemarken, is de armoedegrade van jongeren hoger dan die van de bevolking van 16 tot 64 jaar. De verschillen zijn evenwel relatief beperkt, in de orde van grootte van 4 procentpunt. Ze zijn aanzienlijk groter in de Zuid-Europese landen en in het Verenigd Koninkrijk. Behalve door het gezinsbeleid, kan de kinderarmoede ook worden verklaard door het type van huishoudens, enerzijds, en de situatie van de ouders op de arbeidsmarkt, anderzijds. Zoals eerder vermeld, lopen alleenstaanden met kinderen een veel groter armoederisico dan huishoudens die minstens twee volwassenen op arbeidsleeftijd tellen. Ook het aantal kinderen ten laste speelt een rol, zij het in mindere mate. Kinderarmoede houdt eveneens verband met de situatie van de ouders inzake werkgelegenheid. In alle landen zijn de armste kinderen die van werkloze eenoudergezinnen.

Ouderen vanaf 65 zijn eveneens een leeftijdsgroep met een aanzienlijk hoger armoederisico dan de bevolking op beroepsleeftijd. Anders dan bij de 0- tot 15-jarigen en de 16- tot 64-jarigen, ligt de armoedegrade van ouderen in België boven het Europese gemiddelde, namelijk op 21%, tegen 20% voor de EU15.

In alle landen van de EU15, met uitzondering van Luxemburg en Frankrijk, ligt de armoedegrade bij ouderen hoger dan bij de 16- tot 64-jarigen. Gepensioneerden maken de meerderheid uit van deze leeftijdsgroep, aangezien de

wettelijke pensioenleeftijd in de meeste Europese landen 65 jaar bedraagt. In België is de wettelijke pensioenleeftijd voor vrouwen sinds 1997 geleidelijk opwaarts bijgesteld: in januari 2009 werd hij opgetrokken van 64 tot 65 jaar, zodat hij nu voor beide geslachten gelijk is. Behalve door het feit dat het beschikbare inkomen van de huishoudens van 65 en ouder over het algemeen beperkt is tot het rustpensioen, wordt het hogere armoederisico bij ouderen verklaard door de gezinssamenstelling. Een groot aantal 65-plussers is alleenstaand. Zo is ongeveer 40% van de 75-plussers in België gehuwd, terwijl het grootste gedeelte weduwe of weduwnaar, alleenstaande of gescheiden is.

Vanuit een internationaal perspectief, zijn de Belgische pensioenen relatief laag: de brutovervangingsratio voor een gemiddelde mannelijke werknemer belooft ongeveer 40%⁽¹⁾, ongeveer evenveel als in Duitsland, maar aanzienlijk minder dan in de andere Europese landen, met uitzondering van Ierland en het Verenigd Koninkrijk. Toch moet de situatie van ouderen inzake armoede voor alle landen worden gerelativeerd. De SILC-gegevens berusten immers op het equivalent beschikbaar inkomen van de huishoudens. Ze houden maar gedeeltelijk rekening met de vermogensverschillen tussen de huishoudens, die aanzienlijk kunnen zijn. Hoewel er geen precieze gegevens voorhanden zijn, zou het gemiddelde vermogen van de 64-plussers aanzienlijk groter zijn dan dat van de andere leeftijdscategorieën. Zo is onder meer het aantal eigenaars van vastgoed, in de meeste gevallen de gezinswoning, hoger bij senioren dan bij de rest van de bevolking. Volgens de gegevens van de laatste volkstelling in België belooft dit aantal 76% voor de 64-plussers, tegen 71% in de groep van 35 tot 54 jaar en 46% bij de bevolkingsgroep jonger dan 35 jaar. Rekening houdend met de geïmputeerde huur, zou de armoedegrade bij ouderen volgens de ADSEI dalen van 21% naar 13%.

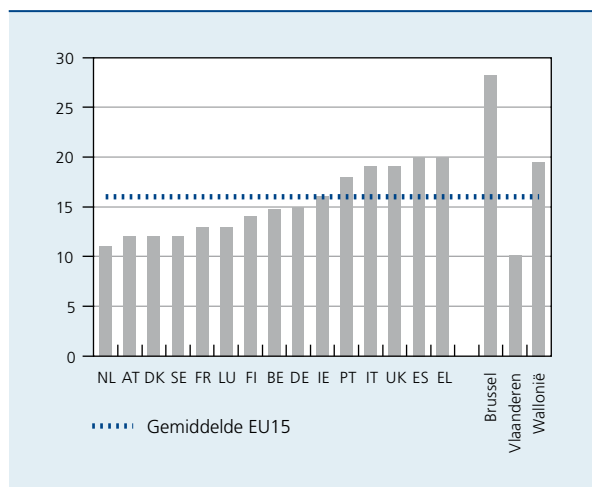
(1) Volgens de referentiegegevens van de OESO (2009).

TABEL 2 ARMOEDEGRAAD IN BELGIË NAAR LEEFTIJDSCATEGORIE AL DAN NIET REKENING HOUDEND MET DE GEÏMPEERDE HUUR, 2008

	Armoedegrade	Armoedegrade rekening houdend met de geïmpeerde huur
Totaal	14,7	13,3
waarvan:		
18 tot 64 jaar	12,2	11,7
65 jaar en ouder	21,3	13,2

Bron: ADSEI.

GRAFIEK 7 ARMOEDEGRAAD IN BELGIË EN IN DE GEWESTEN, 2008

Bronnen: EC, ADSEI.

De intensiteit van de armoede onder de 65-plussers in België bedraagt ongeveer 14%, beduidend minder dan de 18% die gemiddeld wordt opgetekend in de EU15. Onder de arme bejaarden is het verschil tussen het mediaan inkomen en de armoedegrens veel groter in Duitsland, in de landen van Zuid-Europa en in het Verenigd Koninkrijk. Deze gunstige positie van België zou nog verstevigd worden indien bij de berekening van het beschikbaar inkomen in de SILC-enquêtes rekening zou gehouden worden met het impliciet inkomen van de huishoudens die eigenaar zijn van hun woning.

Met een armoedegrade van 16% in België lopen de vrouwen een armoederisico dat 2 procentpunt boven dat voor de mannen ligt, net als gemiddeld in de EU15. Dat verschil houdt onder meer verband met de leeftijd van de individuen, aangezien vrouwen een hogere levensverwachting hebben en de kans groter is dat ze alleen leven na het overlijden van hun echtgenoot. Daarnaast zijn ook meer vrouwen gezinshoofd van een eenoudergezin.

Aan de hand van SILC-gegevens kan ook de armoedegrade per gewest worden berekend. In Vlaanderen is de armoedegrade bij de laagste van de EU15, namelijk 10,1%, terwijl hij in Wallonië 3 procentpunt boven het Europese gemiddelde ligt (19,5%) en Brussel met een

uiterst hoge armoedegrade kampt van 28,2%. Daarbij zij opgemerkt dat het bestaan van de SILC-enquête voor Brussel zeer beperkt is, wat aanleiding geeft tot grote onzekerheid over dit laatste cijfer⁽¹⁾.

De verschillen tussen de gewesten zijn vooral toe te schrijven aan de uiteenlopende situatie op de arbeidsmarkt. In 2008 beliep de geharmoniseerde werkloosheidsgraad 3,9% in Vlaanderen, tegen 10,1% in Wallonië en 16% in Brussel. Van de overeenstemmende bevolking op arbeidsleeftijd was 44,4% van de 15- tot 64-jarigen in Brussel werkloos of inactief, tegen 42,8% in Wallonië en één op drie in Vlaanderen. Zoals eerder vermeld, is werk een belangrijk wapen tegen armoede. De relatief geringe werkgelegenheid in Wallonië en Brussel heeft in deze gewesten een rechtstreeks effect op de armoedegrade van de bevolking op arbeidsleeftijd. Dezelfde vaststelling geldt voor de kinderarmoede, aangezien de arbeidssituatie van de ouders een doorslaggevende factor is.

In de bevolking op arbeidsleeftijd is het aandeel van de laaggeschoolden, dat zijn de mensen die beschikken over een getuigschrift van hoogstens het lager secundair onderwijs, eveneens hoger in Brussel en Wallonië: het belooft er 37% van de 15- tot 64-jarigen, tegen slechts 31% in Vlaanderen.

Ook de demografische structuur⁽²⁾ verschilt van het ene gewest tot het andere, zij het in mindere mate dan de arbeidsmarktindicatoren. In Vlaanderen ligt het aandeel van de personen van 65 jaar en ouder ietwat hoger, namelijk op 17,8%, tegen 16,5% in Wallonië en 14,8% in Brussel. Algemeen gesproken, heeft het Brussels Hoofdstedelijk Gewest derhalve een jongere bevolking. Het aantal jongeren onder de 18 is er evenwel ongeveer even groot als in Wallonië (22%), terwijl het minder dan 20% bedraagt in Vlaanderen.

Ook de verdeling volgens type van huishouden is in de drie gewesten ongelijk. In Vlaanderen bestaat een gemiddeld huishouden uit 2,4 personen, tegen 2,3 in Wallonië en slechts 2 in Brussel. Dat is onder meer toe te schrijven aan het veel hogere percentage alleenstaanden in Brussel (49,6%) in vergelijking met Wallonië (34,6%) en Vlaanderen (29,6%). Ook de spreiding van het potentieel meest kwetsbare type van huishouden, namelijk de eenoudergezinnen, verschilt: hun aandeel belooft 17% in Wallonië, 14% in Brussel en 12% in Vlaanderen.

De Brusselse bevolking telt naar verhouding ook meer buitenlanders en inwoners van buitenlandse origine dan Vlaanderen en Wallonië. Volgens de administratieve gegevens van 2007 beliep het aantal buitenlanders, over alle nationaliteiten heen, 27,5% in Brussel, tegen 9,2%

(1) De ADSEI heeft de regionale armoedegrade geraamd, met tussen haakjes de overeenstemmende betrouwbaarheidsintervallen op 95%: Brussel 28,2 (21,6 tot 34,7), Vlaanderen 10,1 (8,4 tot 11,8) en Wallonië 19,5 (16,6 tot 22,4).

(2) De gegevens over de demografische structuur hebben betrekking op het jaar 2007. Ze komen uit de brochure « Statistische indicatoren van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest » van het Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse (www.brustat.irisnet.be).

in Wallonië en 5,4% in Vlaanderen. Buitenlanders van buiten de EU en allochtonen zijn minder goed geïntegreerd op de arbeidsmarkt.

Ook het statuut inzake woningeigendom verschilt aanzienlijk tussen de gewesten. Volgens de telling van 2001 zou minder dan 43% van de Brusselse woningen bewoond worden door de eigenaar ervan, tegen 70% in Wallonië en zowat 74% in Vlaanderen.

Als grootstedelijk gewest is het Brussels Hoofdstedelijk Gewest ook een aantrekkingspool voor de meest kwetsbare bevolkingsgroepen, die in enquêtes zoals de SILC nog steeds moeilijk kunnen worden afgelijnd. Mensen die in extreme armoede leven en zelfs buiten het bereik van de instellingen voor welzijnswerk blijven, zijn niet gemakkelijk in statistisch onderzoek te vatten. Zo bestaan er geen nationale tellingen voor daklozen. De meest recente ramingen van het Rapport 2010 van het Nationaal Actieplan Sociale Insluiting, maken gewag van 2.800 daklozen (of 0,3% van de bevolking) in het Brusselse gewest, 10.400 (0,2%) in Vlaanderen en 18.000 (0,5%) in Wallonië.

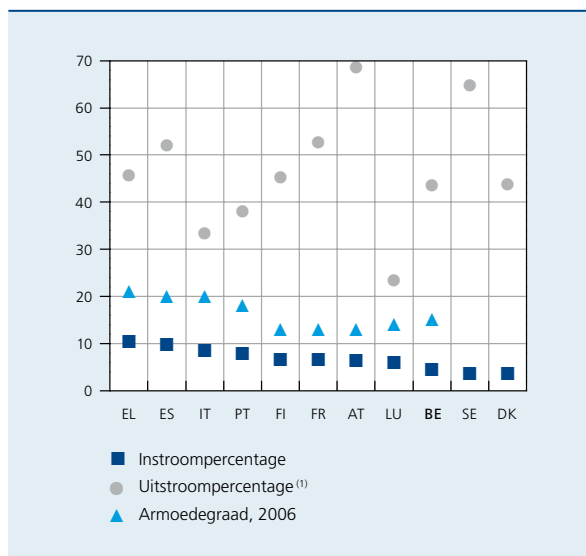
4. Dynamiek van de armoede

In het vorige deel werd aangetoond dat de situatie ten aanzien van de arbeidsmarkt, het type van gezin en de leeftijd de belangrijkste factoren zijn die de blootstelling aan armoede op een bepaald ogenblik verklaren. De armoedesituatie kan voor hetzelfde individu variëren in de tijd. Op elk ogenblik vervallen bepaalde personen in armoede, terwijl anderen ophouden arm te zijn. Dit heeft tot gevolg dat de graad van hardnekkige armoede (gedurende meer dan twee opeenvolgende jaren) lager is dan de op een bepaald moment gemeten armoedegraad, en dat het percentage personen die in de loop van hun leven een periode van armoede hebben meegeemaakt, hoger is dan die armoedegraad.

In de volgende grafiek wordt gebruikgemaakt van de longitudinale SILC-gegevens, die beschikbaar zijn voor de periode gaande van 2004 tot 2007. Het instroompercentage in de armoede wordt gedefinieerd als het percentage arme personen tijdens jaar t die niet arm waren tijdens jaar $(t-3)$. Het uitstroompercentage uit de armoede stemt overeen met het percentage van de personen die arm waren in $(t-3)$ en die niet langer arm zijn in t .

Blijkbaar bestaat er tussen de Europese landen een grote variabiliteit van het instroompercentage in de armoede. Die variabiliteit is tevens groot voor het uitstroompercentage⁽¹⁾. Van Kerm en Noel Pi Alperin (2010), die deze

GRAFIEK 8 INSTROOMPERCENTAGE IN EN UITSTROOMPERCENTAGE UIT DE ARMOEDE IN DE EU, VAN JAAR $T-3$ TOT JAAR T
(in procenten)

Bronnen: EC, Van Kerm en Noel Pi Alperin (2010).

(1) De vertrouwensintervallen rond de ramingen van het uitstroompercentage uit de armoede zijn ruim.

cijfers hebben berekend op basis van de SILC-gegevens, wijzen er overigens op dat de betrouwbaarheidsintervallen bijzonder ruim zijn, vooral inzake het uitstroompercentage, wat bevestigt hoe moeilijk het is deze cijfers te ramen, aangezien het niet eenvoudig is de gezinnen in de loop van de tijd te volgen.

Er bestaat evenwel een uitgesproken correlatie tussen het instroompercentage (stroomconcept) en de armoedegraad (voorraadconcept). De verwachte negatieve correlatie tussen het uitstroompercentage en de armoedegraad bestaat wel, maar is niet statistisch significant voor het hier opgenomen staal van elf landen⁽²⁾. Van Kerm en Noel Pi Alperin (2010) hebben geen systematische correlatie kunnen vaststellen tussen het uitstroompercentage uit de armoede en andere indicatoren van de mobiliteit van het inkomen in de loop van de tijd in de verschillende landen.

België behoort tot de landen waar het instroompercentage in de armoede het laagst is, samen met Denemarken en Zweden, terwijl in armoede vervallen

(1) Uit de variatiecoëfficiënt, die een gestandaardiseerde maatstaf is voor de spreiding en die wordt berekend als de verhouding tussen de standaardafwijking en het gemiddelde, blijkt dat de gestandaardiseerde spreiding van het instroompercentage iets groter is dan die van het uitstroompercentage.

(2) Zo zijn met name de gegevens van Nederland, Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Ierland niet beschikbaar voor de vier jaren die noodzakelijk zijn om deze ramingen uit te voeren.

heel wat vaker voorkomt in Griekenland, Spanje, Italië of Portugal. Daarentegen ligt het uitstroombestanddeel uit de armoede in België onder het gemiddelde van de Europese landen. Uit de armoede treden lijkt makkelijker in Oostenrijk en Zweden, maar ook in Frankrijk en Spanje. Er zij opgemerkt dat het – zoals aangetoond door Zweden – mogelijk is goede resultaten neer te zetten met zowel een laag instroompercentage in de armoede als een korte duur van de armoede.

Er blijkt dus een vrij belangrijke rotatie te bestaan binnen de arme bevolking, maar zoals reeds gezegd in een erg uiteenlopende mate tussen de verschillende landen. Hoewel de empirische studies niet eenduidig zijn, blijkt ook dat de kans om uit een periode van armoede te raken, afneemt naarmate de armoedeperiode langer wordt. Daarnaast heeft ook het feit dat men in het verleden arm is geweest, een invloed op zowel het instroompercentage in armoede (positief) als het uitstroombestanddeel eruit (negatief). Ten slotte spelen ook andere, niet in de gegevens van enquêtes zoals SILC geïdentificeerde factoren een belangrijke rol.

Er bestaan weinig studies op basis van vergelijkbare gegevens tussen de landen die het mogelijk maken de invloed te kwantificeren van de gebeurtenissen die ten grondslag liggen aan de armoede, noch van de gebeurtenissen die de uittreding uit de armoede in de hand werken. Volgens de OESO (2008) is een periode van armoede in hoge mate toe te schrijven aan « triggerfactoren » die te maken hebben met een breuk in het gezin of op sociaal of professioneel vlak. Veranderingen in de gezinsstructuur (scheiding, geboorte van een kind, het ten laste nemen van een zorgbehoevende ouder) en een vermindering van het aantal werkende gezinsleden verklaren voor een groot deel dat personen arm worden. Op dezelfde manier kunnen de uittredingsfactoren te maken hebben met een verhoging van de arbeidsintensiteit binnen het gezin of met een uitbreiding van de gezinssamenstelling (huwelijk,...). De hardnekkige armoede heeft vooral betrekking op bevolkingsgroepen waarvoor de kans op dergelijke gebeurtenissen kleiner is, namelijk 65-plussers en kinderen. De studie van De Blander en Nicaise (2009), die werd uitgevoerd op basis van de gegevens van het *Panel Study of Belgian Households*, belicht het belang van het scholingsniveau in de dynamiek van de armoede.

Volgens de OESO blijkt uit de mobiliteit op de inkomenschaal dat er aan de twee uiteinden een aanzienlijke starheid bestaat: het percentage personen dat zich handhaaft in het bovenste kwintiel of dat blijft vastzitten in het onderste kwintiel, loopt op tot gemiddeld bijna 70 %, terwijl slechts een zeer laag percentage van de armen erin slaagt zich op de inkomenschaal op te werken.

Overmatige schuldenlast, ten slotte, is een specifiek mechanisme dat iemand in financiële problemen kan doen verstrikt raken. De door de Nationale Bank van België beheerde Centrale voor Kredieten aan Particulieren biedt de mogelijkheid om de strijd aan te binden met dit fenomeen. Op grond van de bepalingen van de wet op de bescherming van de persoonlijke levenssfeer met betrekking tot de behandeling van gegevens van persoonlijke aard is het evenwel niet toegestaan deze informatie te gebruiken om een overzicht te krijgen van de personen met een zware schuldenlast.

De Banque de France (2009) houdt specifieke enquêtes teneinde de grote kwantitatieve en sociologische veranderingen in de overmatige schuldenlast aan het licht te brengen. Uit deze enquêtes blijkt dat de situaties van zogenoemde « passieve » schuldenlast – dat wil zeggen de situaties die verband houden met een « onvoorziene levensgebeurtenis » (baanverlies, ziekte, scheiding) – tot de allerbelangrijkste oorzaken blijven behoren, in tegenstelling tot de situaties van « actieve » schuldenlast, die voortvloeien uit een overmatig beroep op kredietverlening. De situaties van « passieve » schuldenlast zijn goed voor ongeveer drie vierde van de gevallen. Het verlies van een baan is de belangrijkste factor die verantwoordelijk is voor de situaties van overmatige schuldenlast (32 % van de geregistreerde oorzaken), naast de andere belangrijke oorzaken zoals scheiden of uit elkaar gaan (15 %) en ziekte of ongeval (11 %). De relatief lage inkomsten van de gezinnen met een overmatige schuldenlast en de afwezigheid van een vermogen maken hen zeer kwetsbaar voor de wisselvalligheden van het leven.

Conclusies

Dankzij de enquêtes naar de inkomens en de levensomstandigheden, beschikken we over een geharmoniseerde bron aan de hand waarvan een beeld kan worden geschetst van de ongelijkheid en armoede, zowel op Belgisch als op Europees niveau. Hoewel de verdeling van de beschikbare inkomens in België iets gelijkmatiger lijkt dan gemiddeld in de EU15, leeft toch circa 15 % van de bevolking in ons land onder de armoedegrens, tegen 16 % in de EU15.

De subjectieve armoedegraad – die uitsluitend berust op een subjectieve beoordeling van de ondervraagde personen – ligt in België veel hoger dan de maatstaf van armoede op basis van de relatieve inkomens. België deelt dit bijzondere kenmerk met Frankrijk, terwijl de situatie in het Verenigd Koninkrijk omgekeerd is. Dit is deels een weerspiegeling van de maatschappelijke waarden en van

het belang van de informele solidariteit waarop de meest behoeftige gezinnen kunnen terugvallen.

Voor de gezinnen met personen op arbeidsleeftijd is arbeid een goede bescherming tegen armoede, op voorwaarde dat het aantal gewerkte uren en het bezoldiging-niveau toereikend zijn. In België draagt het bestaan van het minimumloon ertoe bij dat het aantal arme werknemers gering blijft. Het probleem beperkt zich derhalve tot de situaties waarbij personen geen stabiel werk kunnen vinden en min of meer snel heen en weer worden geslingerd tussen werk, werkloosheid en inactiviteit, of waarbij ze deeltijds werken met een onvoldoende aantal uren om het gezin een toereikend inkomen te kunnen bieden.

Het belang van de werkgelegenheidssituatie wordt in België onder meer geïllustreerd door de verschillen in armoedegraad tussen de drie gewesten, ook al spelen andere factoren evenzeer een rol, bijvoorbeeld de verschillen in demografische structuur (type van gezin,...) of in woonsituatie.

Het beschikbaar inkomen zoals het blijkt uit de SILC-enquête houdt voor de huishoudens die eigenaar zijn van hun woning geen rekening met een impliciet inkomen in de vorm van een toegerekende huur. Zo ook worden bepaalde gesubsidieerde voordelen (gratis openbaar vervoer voor sommige categorieën van personen, thuisverzorging, enz.) niet beschouwd als deel uitmakend van het beschikbaar inkomen. De ter zake bestaande verschillen tussen de landen en tussen subgroepen van de bevolking beïnvloeden onmiskenbaar de verkregen resultaten, vooral voor de bejaarden.

Zoals in de andere landen van de EU15, vormen ook in België de alleenstaanden met kinderen ten laste de

gezinsgroep die het sterkst is blootgesteld aan armoede. De armoedegraad van de eenoudergezinnen is aanzienlijk hoger in België dan gemiddeld in de EU15, en de situatie is vooral acuut in gezinnen met een lage arbeidsintensiteit. Dit zou erop kunnen wijzen dat de crèches en kinderopvangdiensten in ons land in onvoldoende mate toegankelijk blijven voor de eenoudergezinnen.

Het percentage gepensioneerden dat onder de armoedegrens leeft, is hoger dan bij de bevolking op arbeidsleeftijd, en dit zowel in België als in een groot aantal andere Europese landen. Maar aangezien het vermogen van de ouderen, gemiddeld genomen, groter is dan dat van de jongeren, is de situatie van de ouderen de facto gunstiger dan wat zou blijken uit de vergelijking van de relatieve armoedegraden.

Onderwijs is een sleutelfactor voor de werkgelegenheid. Een hoog scholingsniveau gaat hand in hand met een minder grote kans om arm te worden of dat lang te blijven. Een essentieel onderdeel van het gelijkekansenbeleid is dus dat iedereen toegang kan krijgen tot een opleiding van hoge kwaliteit.

Uit de longitudinale gegevens blijkt dat er te allen tijde een groot aantal personen bestaat dat arm wordt of ophoudt arm te zijn. In vergelijking met de overige Europese landen vertoont België een zeer laag gemiddeld instroompercentage in de armoede, maar tevens een laag uitstroompercentage uit de armoede. De armoede zou in België derhalve hardnekkiger zijn dan gemiddeld in de Europese landen. De gegevens in verband met deze aspecten blijven evenwel fragmentarisch. Bovendien zou het nuttig kunnen zijn deze aan te vullen door gegevens te verzamelen over de verschillen in vermogen tussen de gezinnen.

Bibliografie

ADSEI (2010), *Armoede becijferd: belangrijkste resultaten van de EU-SILC-enquête 2008*, Brussel (<http://statbel.fgov.be>).

Banque de France (2009), « Typologie des situations de surendettement », *Bulletin de la Banque de France*, 1er trimestre, 175.

Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse (2009), *Statistische indicatoren van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest uitgave 2008*, Brussel (<http://www.brustat.irisnet.be>).

Cantillon B. (2009), « Crisis and the welfare state: the need for a new distributional agenda », *The foundation for Law, Justice and Society*, University of Oxford.

De Blander R. en I. Nicaise (2009), « Shooting at moving targets: Short- versus long-term effects of anti-poverty policies », in Zaidi A., A. Harding en P. Williamson (eds), *New frontiers in microsimulation modelling*, Farnham, Ashgate Publishing.

De Doncker H. (2006), *Kredieten aan particulieren – Analyse van de in de Centrale voor Kredieten aan Particulieren geregistreerde gegevens*, NBB, Working Paper 78.

Decoster A. (2007), « Hoofdstuk 13: Ongelijkheid, armoede en herverdeling » in Decoster A., Berlage L. et al. (2007), *Inleiding tot de economie*, Universitaire Pers Leuven.

Desrosiers H. en M. Simard (2007), « Pauvreté monétaire, pauvreté subjective durant la petite enfance: l'éclairage des données longitudinales », Institut de la statistique du Québec, communication dans le cadre de la Chaire Quetelet « Dynamiques de pauvretés et vulnérabilités. Mesures et processus explicatifs en démographie et en sciences sociales », Louvain-la-Neuve, novembre.

Eurostat (2010), *Combating poverty and social exclusion: statistical portrait of the European Union*, Brussel.

FOD Sociale Zekerheid (2008), *Strategisch rapport over de sociale bescherming en inclusie 2008-2010 (België)*, Brussel.

Guio A.-C. (2009), *What can be learned from material deprivation indicators in Belgium and its regions?*, IWEPS discussion papers 901.

OCDE (2008), *Croissance et inégalités*, Paris.

OECD (2009), *Pensions at a Glance*, Paris.

Ravallion M.(1998), *Poverty lines in theory and in practice*, World Bank LSMS Working Paper 133.

Studiecommissie voor de vergrijzing (2009), *Jaarlijks verslag*, Brussel (<http://www.plan.be>).

Van Kerm P. en M. Noel Pi Alperin (2010), *Inequality, growth and mobility: The intertemporal distributions of income in European countries*, paper presented at the 2010 Conference of the « Network for the analysis of the EU-SILC », Warsaw, March 25-26.

Vrancken J., G. Campaert, D. Dierckx en A. Van Haarlem (2009), *Armoede en sociale uitsluiting: jaarboek 2009*, Acco.